

Deli Gergely¹ az *Usus Postmodernus Pandectarum, avagy kortárs olvasatok a Digestából* című doktori értekezésével nem állítja könnyű feladat elé még a (római) jogban jártas(abb) olvasóját sem akkor, amikor mérőben új, sajátosan interdiszciplináris megvilágításba helyezi a dolgot az fő tudományos kérdésfeltevését: minek tekintetjük a jogot, ha gazdasági szemszögből közelítjük meg?

A szerző a munka alapfeltevésének megválaszolásához két alkérdésre keresi a választ. Egyfelől azt kutatja, hogy a jogra milyen hatást gyakorol a gazdasági környezet, másrészt azt, hogy a jog szabályainak kötelező erejét pusztán a szankció adja-e, vagy a jogot más alapon is tekinthetjük jognak? Deli Gergely a kérdések megválaszolásához „a posztmodern tanulságai alapján dekonstruálja”² az általa használt forrásanyagot több tudományterületet átfogó szemszögből, miközben Ronald Dworkin interpretációs elvéhez, az illeszkedés és igazolhatóság kritériumaihoz igazodva a gazdaságtudomány, a jogi romanisztika, az összehasonlító jogtudomány és a jogelmélet kincses-tárából merít, mellyel új tudományos eredményekre jut.

Ami az alkalmazott módszereket illeti, a tudományos nívó itt is tetten érhető: a szerző az elsősorban gazdasági jellegű kortárs elméleteket elemzi és használja egyes római jogi forráshelyekre, miközben a gazdasági szemléletmód mellett – a posztmodernre jellemzően – maga is alkalmazza a nagy narratívák hiányát (maga sem akar átfogó metaelméletet alkotni), illetve a relativizmus elvét (egy-egy római jogi szövegtörredék több aspektusból való elemzésével). Így alakítja ki saját alternatív jog-összehasonlító metódusát, amelyet „problémaérzékeny jogösszehasonlításnak” nevez.³

A szerző munkájának hipotéziseként emeli ki, hogy a munka „*hic et nunc*, a posztmodern korban is segít megértenünk, a jog természete, valamint a gazdaság és a jog kapcsolata sokkal összetettebb probléma annál, mint ahogy azt elképzelni hajlamosak vagyunk”.⁴

Deli Gergely doktori értekezésével egyfajta harmadik utat kíván megnyitni a nemzetközi romanisztikát uraló két nagy irányzat, az applikatív és a kontemplatív út mellett, mellyel „a római jog egy töredékes, de mindenképpen eredeti és újszerű koncepcióját vázolja fel”.⁵ Ebben a koncepcióban számos új tudományos eredmény született.

A mű általános része elsőként a közgazdaságtan emberképével foglalkozik. A neoklasszikus és viselkedési közgazdasági iskola *homo oeconomicus*ának és *homo myopicus*ának összehasonlítására javasolja, hogy „bizonyos etikai megfontolásokat is érdemes a jog koncepciójába beleértetni”.⁶ Ennek érdekében a jogi paternalizmus mintájára bevezeti a jogi maternalizmus fogalmát, amelynek feladatait jelöli meg (a társadalmi hasznosság mellett) az egyén számára jó életet eredményező iránymutatást is. Különös figyelmet érdemel annak hangsúlyozása, miként különbözteti el a szerző egymástól élesen az erkölcs, illetve az etika fogalmát: „az erkölcs arra ad választ, hogy miként viselkedjem embertársaimmal, az etika pedig arra, hogy miként éljek jó életet”.⁷ És, ha már a jó életet élő emberről esik szó, a klasszikus római emberképet nem csupán fokozatilag, hanem minőségileg is különbözőnek látja a

Urbán Erika

Usus Postmodernus Pandectarum, avagy kortárs olvasatok a Digestából

Deli Gergely MTA doktori értekezéséről

görög emberideáltól: a római *bonus vir* cselekvési ideálját objektív jellegűnek tartja, amelyben a jogilag releváns emberi cselekedet csak akkor minősült helyesnek, ha az hozzájárult az állam, illetve végső soron a kozmikus rend fenntartásához, üdvéhez.⁸ A *bonus vir* ideális magatartásának a görög emberideál szubjektivitásától való elszakadása eszközét pedig a római *patria potestas* intézményében véli megtalálni. A etika által vezérelt római ember képe jelenik meg az általános és a piaci érték közötti különbségtételben is, amelynek „segítségével a rómaiak kezelni voltak képesek egyes, a tömeges kognitív gyengeségekből eredő piaci torzulásokat is”.⁹

A jog természetének vizsgálata során számos modern jogelmélet került górcső alá. A szerző elsőként Herbert L. A. Hart a jog legitimitációs kényszerére vonatkozó jogelméletét állítja szembe a római *censori regimen morum* intézményével, és John Austin jogelméletének római jogi eredetére mutat rá. A jog legitimitációs kényszere a szerző szavai szerint azt a követelményt állítja a jog elé, hogy annak „szükségszerűen igazolnia kell magát a vele szembesülő etikai lény, az ember előtt”.¹⁰ A szerző rámutat, hogy bár a *censori regimen morum* minden „főbb tulajdonsággal rendelkezik, amelyeket [Gillian K.] Hadfield és [Barry R.] Weingast elmélete a joghoz társít”,¹¹ a rómaiak mégsem tekintettek rá jogként. Deli Gergely szerint az Austin által is kiemelt szuverén (mint központi erőszakszerv) jelenléte és azon belső nézőpont nélkül, amellyel a normatív rendszer fenntartói egy adott rendszert jognak minősítenek, nem lehet jogról beszélni, még akkor sem, ha a kérdéses normák egyébként rendelkeznek a Hadfield- és Weingast-féle decentralizált végrehajtás egyensúlyi modelljében körülírt modern jogállami kritériumokkal. Azaz egy normatív rend hiába mutat fel bizonyos, a jogra (is) igaz formális jellemzőket (amelyeket ma leginkább a jogbiztonság követelményeinek tekintünk), ha az azt létrehozó és fenntartó személyek saját megítélése szerint nem minősül jognak.¹²

Liam B. Murphy bináris paradigmájának kritikai vizsgálata során a szerző Ulpianus „elegáns” jogelméletét mint harmadik utat kínálja fel a jog valódi természetének megfogalmazására.

Nicolai Hartmann ontológiája kapcsán a szerző rámutat arra, hogy „a modern jog koncepcionális értelemben na-

gyon kevés közvetlen kapcsolatot mutat fel az élővel”.¹³ „A klasszikus római jog ezzel szemben sokkal nyilvánvalóbban mutatja fel azt a kapcsolatot, amely a jogot az élővel és a lelki jelenségvilággal összeköti.”¹⁴ Ezt a jelenséget Deli Gergely a római jog univerzalitás-igényének nevezi el.¹⁵ Gotthard Günther metafizikájával való szembeállítása során megállapítja, hogy „a klasszikus római jog egyes megoldásai érzékenyebbek arra a reflexív, háromelemű viszonyra, amely az egyes jogalanyok, jogtárgyak és a jogi normák között fennáll. Ez a jellemző adja a római jog reflexióérzékenységét.”¹⁶ Idekapcsolódik az a tudományos nívó is, amelyben – a mű különös részében – a szerző a római jog személyre vonatkozó érvelése kapcsán állítja szembe a modern jogrendszerek karaktersemlegeségét a személyiséget sokkal inkább figyelembe vevő és alakító római jog rendszerével. „Ennek következtében az *ad hominem* vagy *ad personam* érvelés sem volt számukra elfogadhatatlan, hanem egy teljesebb »igazságszolgáltatás« céljait szolgálta: lehet, hogy az érintett a konkrét jogsértést elkövette, de a jog(rend) általános céljait a maga egyébként jó személyiségével (*bonus et diligens pater familiasként*, jó és gondos családapaként) mégis megtettesítette.”¹⁷ A római jog ezáltal – a szerző szavaival – az ideális emberkép tükréént is szolgált.

Deli Gergely a római jognak az „élővel” való kapcsolatát a mű különös részében kifejtett, a személy és a dolog közötti sajátos kapcsolatban is felfedezni véli. A római tulajdonjogban a tulajdonos kiemelkedő szerepével szemben rámutat arra a modern folyamatra, amelyben „a hangsúly a tulajdonos személyéről a tulajdon tárgyára helyeződött át. Azaz a tulajdon intézménye fetiszizálódik. A tulajdonosi hatalom magától értetősége, természetessége (*meum est*) helyére a tárgy dominanciája kerül. A személyközi viszonyokat a tárgyra vonatkozó áruviszonyok szorítják ki. A tulajdon »eltröszösödése« azzal a veszéllyel jár, hogy a tulajdon mint legalapvetőbb társadalmi viszony helyébe egy technikai jellegű, igazgatási viszony lép a vagyoni értékkel bíró jószágok vonatkozásában.”¹⁸

A mű különös része a *lex Aquilia* vonatkozásában új elmélettel áll elő, amelyet bizonytalansági hipotézisnek nevez el. A szerző feltevésében leírja, hogy „akkor racionális elkövetnünk egy jogellenes cselekményt, ha az abból várható hasznunk nagyobb a várható költségnél”.¹⁹ Az állam érdeke ezt a költséget minél olcsóbban minél nagyobbra növelni. Ennek kapcsán „az állam két tényezőt tud befolyásolni: a szankció mértékét vagy a szankció bekövetkeztének valószínűségét tudja emelni. A káros jogkövetkezmény valószínűségének felmérésében pedig a szerző kiemelt jelentőséget tulajdonít a percepciónak, mert „ez sokkal olcsóbb növelni, mint a tettenérés reális valószínűségét”.²⁰ A *lex Aquilia* szabályozásának nagyszerűségét Deli abban látja, hogy az egyrészt kombinálja a fix büntetést a bizonytalan szankcióval, másrészt e benne megjelenő „váratlanul nagy büntetések minden bizonytalansággal jelentős társadalmi figyelmet kaphattak, ami növelte az elrettentés mértékét”.²¹

A szerző új birtokvédelmi hipotézisében főként a kényszerrel és fenyegetéssel kapcsolatos római jogi források fényében rámutat, hogy „a birtokhoz fűződő védelmi jog-

hatások nem egyszerűen az akaratot vagy az általános közérdeket védik. A birtokláshoz a római jogban ott fűződött birtokvédelmi joghatás, ahol ez a jószágok optimális elosztása érdekében kívánatos volt. Ezért kapott jogsegélyt a tulajdonos, a jóhiszemű birtokos, az örökhaszonbérelő és a tolvaj is. Ők mind igényt tartottak a dologra, és a számukra adott jogsegély tette lehetővé azt, hogy ezt a preferenciájukat a rendszer bearázhassa.”²² Deli Gergely ugyanezt a megfontolást látja megjelenni a záloghitelező és a *precarista* jogvédelme mögött is.

A szerző a jogtalanul perlő felperes cselekményének vizsgálata során a 112. novella elemzésében kiemeli, hogy a szabályozás a jogtalanul perlekedő személy esetében se nem a gondatlanság, se nem a rosszhiszeműség tényét szankcionálja.²³ Az elkövetők „egyszerűen saját legjobb érdekeiket követik a pereskedés során. A továbbélés során ez a szempont sikkadt el, ami nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a római szabály egy időre kikopott a jogrendszerekből, és csak a legújabb korban bukkantak fel újak tűnő, de funkciójukat tekintve hasonló megoldások.”²⁴

A válófélben lévő férj és feleség jogvitája kapcsán a szerző arra utal, hogy „a római jogászoknak nem volt szükségük arra, hogy elvont fogalmi rendszert építsenek ki”.²⁵ Ennek okaként a sztoikus filozófia beépítését jelöli meg az adott korban uralkodó „fizikai” világképbe, amely egyúttal azt a célt is szolgálta, hogy a jogász érvelések révén a világegyetem működési mechanizmusait is feltárhassák. „Az a jogi megoldás, amely kiemeli (e-legit) a jogi érvelést erre a kozmikus szintre, nemcsak igaz és jó, hanem szép (*elegans*) is.”²⁶

A rómaiak *dies*-konceptiója és a neoklasszikus közgazdaságtan szemléletmódja közötti kapcsolatra mutat rá a szerző, amikor kiemeli, hogy a javak hatékony elosztásának korlátját a tranzakciós költségek mellett az az időpont is korlátozza, amikor a jószágok elosztására sor került. „A hatékony elosztás szempontjából problematikus az, hogy a jószágok piaci alapú újrendeződése, amelynek eredményeképpen elméletileg megvalósulna a hatékony elosztás, időben zajlik le. Így a jószágok elosztásának időpontjából meghatározható (de még el nem ért) hatékony elosztás különbözni fog attól a hatékony elosztástól, amelyet a piaci tranzakciók utáni időpontban lehetne megállapítani. És ennek nem kizárólag a személyes preferenciák változékonysága az oka, hanem az is, hogy a két különböző időpontban az alanyok száma és összetétele eltérést mutathat.”²⁷

Elemzésében a gyakrabban előforduló, a feleknek a szerződés-kötés során esetlegesen felmerülő „félrevezető ténykedéseire” utaló *dolus* (*dolus in contrahendo*) mellett a szerző felhívja a figyelmet az ügyletben magában rejlő *dolus* jelenségére. A *dolus* e ritkábban előforduló fajtája a *stipulatio* által lefedett, de ésszerűen a szerződéskori akarat által nem tartalmazott dolog teljesítésének elvárásában lelhető fel. „Mindez nem azt jelentette azonban, hogy maga a perindítás ténye és ezáltal az adós helyzetének a kihasználása lenne önmagában dolózus, ahogy azt egyes szerzők vélték. Ehelyett a *stipulatio* tág nyelvi jelentés-tartományában leltünk dolózus jelentésre, ahogy a forrás maga mondja: »*ipsa res in se dolum habet*«. Azaz nem az egész ügylet dolózus, hanem csak tartalmazza a *dolus*.”²⁸

Ami az érvénytelenség jogi kategóriáját illeti, a szerző rámutat a fogalom római és modern megközelítésének különbözőségeire, és a források alapján az érvénytelenség modern doktrínájának három alaptételét kérdőjelezi meg. „Egyrészt a római jogi tapasztalat azt mutatta, hogy az érvénytelenségnek helye lehet a szerződés későbbi létszakaszaiban is, nem csak a szerződéskötés időpontjában. Másrészt a római jogban nem váltak el olyan élesen az érvénytelenség jogkövetkezményei, a szerződés »megmentése«, azaz *ex tunc* hatályú érvényessé nyilvánítása, illetve a jogviszony felszámolása, azaz az *ex tunc* hatályú eredeti állapot helyreállítása. Harmadrészt az érvénytelenséget büntetőszankcióként is érdemes lehet tételezni, szemben a hatályos magyar polgári törvénykönyv megközelítésével.”²⁹

Deli Gergely a modern alapjogi védelem gondolatának előzményeit a jog és az erkölcs római jogi viszonyából vezeti le. Ennek a viszonynak a lényegét abban látja, hogy „a jó erkölcsökre való hivatkozás funkciója rómaiaknál az volt, hogy a társadalom erkölcsi viszonyait védjék a jog indokolatlan intrúziójával szemben. Célja [...] az volt, hogy a magánszemélyek egyező akarattal se tudják a jog normatív erejét az erkölcsi viszonyok lerontására felhasználni. Alanya nem az egyén, hanem az egyének élő erkölcsi közege volt.”³⁰

A szerző a *naturaliter* fogalmának új felfogását fejti ki azzal, hogy rámutat a „*naturaliter licet*” (természet-től fogva megengedett) fogalmának Ulpianus által használt értelmére. „A vételárral kapcsolatos alkudozás esetén annak felismeréséről lehetett itt szó, hogy az ellenérdekű felek önérdeke révén alakul ki a társadalmilag legoptimálisabb vételár, illetve az az állapot, hogy a jószágok eltérő értékkeléséből fakadó értéktöbblet a társadalomban a lehe-

tő legegyszerűsebben oszoljék el. A vételárról való önérdekkövető alkudozásban megnyilvánuló ellentétes szenvedélyek ekképp illeszkednek egy nagyobb, harmonikus rendbe, a római állam stabilitásának magasztos céljába. Úgy találtuk, hogy ez a kulcsa a *naturaliter licet* kifejezésnek.”³¹

Elemzésében a jogszabályok erkölcsi redisztribúciós hatását fejti ki Ulpianus egy jogeseti döntése kapcsán, amelyben a jogtudós abszurdnak minősíti, ha a jog egy parancsa az egyik féllel szemben érvényes lenne, a másik féllel szemben pedig nem. Mivel a szankciós fenyegetettség hatására a jövőben mindkét fél eleget tenne a jogi parancsnak (megjelenne a megjelölt, tisztességtelen helyen) a magasabb rangú erkölcsi megítélése megromlana, az alacsonyabb rangú személy megítélése megerősítést nyerne.³² „Ezt az erkölcsi redisztribúciót akadályozta meg a római jogtudós azon döntése, hogy az anyagi szankciót nem engedték érvényesülni.”³³ „Azaz a római jogesetben nem egy jogszabály gazdasági redisztribúciós hatásával találkozunk, hanem egy jogi norma erkölcsi disztribúciós semlegességével.”³⁴ „A pusztán az anyagi redisztribúcióra fókuszáló modern megközelítések azzal a nemkívánatos mellékhatással járhatnak, hogy erkölcsi externáliákat az egész társadalom lesz kénytelen megfizetni.”³⁵

Az értekezés végezetül azzal a gondolattal zárul, amelyben a szerző az árképzésbe való modern állami beavatkozásnak „a kognitív gyengeségeken alapuló” jogcímét hiányolja. „A szegények és gazdagok közti egyre szélesebben tátongó vagyoni szakadékot látva megfontolásra érdemes, hogy a fenntartható fejlődés és a stabilabb vagyoni viszonyok megteremtésében a modern magánjog is hárulhatna-e feladat, római előképéhez hasonlóan.”³⁶

Jegyzetek

¹ Deli Gergely egyetemi tanár (Nemzeti Közszerzői Tanács, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányi Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék), a Nemzeti Közszerzői Tanács rektora.

² DELI Gergely: *Usus Postmodernus Pandectarum, avagy kortárs olvasatok a Digestából*. MTA doktori értekezés, Budapest, 2022. 3. p.

³ Uo. 5. p.

⁴ Uo. 7. p.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 203. p.

⁷ Uo. 12. p.

⁸ Uo. 25. p.

⁹ Uo. 20. p.

¹⁰ Uo. 27. p.

¹¹ Uo. 54. p.

¹² Uo. 197. p.

¹³ Uo. 75. p.

¹⁴ Uo. 76. p.

¹⁵ Uo. 205. p.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 207. p.

¹⁸ Uo. 208. p.

¹⁹ Uo. 103. p.

²⁰ Uo. 108. p.

²¹ Uo. 109. p.

²² Uo. 147–148. p.

²³ Uo. 114. p.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 206. p.

²⁶ Uo. 121. p.

²⁷ Uo. 164. p.

²⁸ Uo. 208. p.

²⁹ Uo. 208–209. p.

³⁰ Uo. 209. p.

³¹ Uo.

³² Uo. 210. p.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

